

KA ARHIVAALIDEL ON OMA AJALUGU

(ACADEMIA GUSTAVIANA DOKUMENDID EAAs)

MALLE SALUPERE

Raamat, õigemini lugemisharjumus, millest ei idas ega läänes pruugita meie moodi aru saada, on eestlased kujundanud just selliseks rahvaks, kes viimase kolmesaja aasta jooksul on oma tõde ja õigust nõudnud eeskätt seadusetahe ja raamatutarkuse põhjal.

Sestap on raamatuaasta tihedalt seotud eesti hariduslooga laiemas plaanis ja pole vist liigne meenutada mõningaid aspekte meie kõrghariduse pikka aega tõrjutud vanemast ajaloost. Pealegi möödub tänavu kolmsada aastat Põhjasõja algusest, mis katkestas Tartu ülikooli tegevuse enam kui üheksakümneks aastaks. Baltisaksa uurijad eesotsas Rootsi aega vihkava Carl Schirreniga publitseerisid rootsiaegse ülikooli dokumente peamiselt eesmärgiga tõestada, et selle tegevuses polnud midagi tähelepanuväärset ja kohalikule elule ei avaldanud see mingit mõju. Sõjaeelne Eesti Vabariik, püüdes integreeruda Põhjamaadega, asus aktiivselt elustama mälestusi "vanast heast Rootsi ajast" ja tähistas suurejooneliselt ülikooli 300. juubelit 1932. aastal, kuid ei jõudnud rootsiaegse kõrgkooli tutvustamiseks palju ära teha. Nõukogude perioodil võimendati baltisaksa uurijate arvamusi veelgi, vaikiti ülikool olematuks ja kõrvaldati selle asutaja ausammas. Alles seitsmekümnendatel hakati XVII saj ülikooli ajalooga taas tõsisemalt tegelema, teoks sai terve sellele pühendatud köide kolmeköitelises ülikooli ajaloos 1982. aastal, mis sisaldab ka kogu eelnevat bibliograafiat ja allikate loetelu.

Ligi kakskümmend aastat tagasi koostas siinkirjutaja Tartu ülikooli 350. juubelikul ulatuslikku juubelinäitust oma toonasel töökohal Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (nüüd Eesti Ajalooarhiiv – EAA) raamatukogus. Arhiivi enam kui kahest miljonist säilikust on vähemalt iga kümnes nii või teisiti seotud ülikooliga. Ainuüksi ülikooli arhiiv aastaist 1802–1944 sisaldab üle 150 000 säiliku, samuti on arhiivi raamatukogus üks täielikumaid komplekte XIX sajandi ülikooli trükistest. Nii ei valmistanud Keiserliku Tartu Ülikooli kohta (1802–1917) huvitavate materjalide leidmine raskusi, pigem vaid kõige atraktiivsemate väljavalimine. Omaaegse Eestimaa Rüütelkonna haruldusterikkas, arhiivile pärandunud raamatukogus leidis ka rootsiaegse ülikooli trükiseid, aga dokumentide kohta väitsid nii juhtkond kui ka arhiivitöötajad autoriteetselt, et neid arhiivis ei ole. Seda olid uskuma jäänud varasemad uurijad, ja nii on ülikooli ajaloo esi-

mese kõite allikate ülevaates mainitud vaid mõningaid arveraamatuid kindralkuberneri fondist ja kurdetud osa enne sõda Riia Muinsusseltsis asunud arhivaalide kaotsiminekut.

Ometi kujunesid näituse naelaks just rootsiaegse ülikooli originaaldokumendid, millest osa moodustasid Riia Muinsusseltsi kadunuks peetud materjalid. Näitusest tehti telesaade, mille videolint pole säilinud, seda tutvustati Edasis ja sinkirjutaja artiklis 1983. aasta Horisondi mainumbris. Artikli pealkiri oli "Rootsiaegse ülikooli dokumendid RAKAs", toimetuse aga muutis selle põnevamaks – "Senitundmatut Keskarhiivi riueleilt".

Õnnetu pealkiri ja toimetusepoolse lühendamisel tekkinud sisulised apsud ärritasid teemat valdavaid korüfeesid sedavõrd, et ei artiklisse ega selles kirjeldatud ja kodulinna arhiivis kättesaadavatesse materjalidesse pole tänaseni õieti süvenetud. H. Piirimäe vastses raamatus "Ülikoolilinn Pärnu" väidetakse taas kord, et nimetatud artiklis ei kirjeldata mingeid senitundmatuid materjale, vaid tegemist on peamiselt mustanditega, mille originaale ülikooli ajaloo autorid said kasutada Rootsi Riigi-arhiivis. Tõsi, Muinsusseltsi k a d u n d materjalidest selles raamatus enam ei räägita, aga ka nende leidmist ei mainita¹. Siit omakorda sugenevad vead Sirje Tamuli artiklis Tartu üli-

kooli pitsatite kohta Ajaloolises Ajakirjas 1999 nr 2, milles on antud Pärnu ülikooli suure pitsati heraldiliselt ebapädev kirjeldus. (Gustav Adolfi rinnapildile nõjatuvad ilmselgelt kaks naisfiguuri, kuid Tamul nimetab neid Apolloks ja Athenaks. Esimest ei saanud kujutada ristiga käes, teist aga turviseta. Juba A. Buchholtz arvas – Backmeisteri jälgedes, – et need on allegoorilised Usk ja Armastus või Voorus.) S. Tamul väidab ka, et pole teada, kas seda pitsatit üldse kasutati, kuna ühtki pitsatijäljendit polevat säilinud². Ometi on kõnealustes toimikutes tervelt 34 Academia Gustavo-Carolina oblaatpitsseriga kirja kindralkubernerile ajavahemikust 04.01.1701 kuni 03.01.1710³.

Rootsiaegse ülikooli dokumentide saatus on teinud ülevaate Arvo Tering⁴ ja seda on korratud ka TÜ ajaloo I köites. Meenutame olulisemat. Kui ülikool Pärnus 1710. aastal sõja jalust pagedes tegevuse lõpetas, viidi ülikooli varad ja arhiiv Rootsi. Uusikaupunki 1721. aasta rahulepingu järgi kohustus Rootsi valitsus tagastama Vene impeeriumiga liidetavate alade kohta käivad arhiivid, kuid ei kiirustanud seda tegema. Osa materjale asub tänaseni Rootsi Kuningliku Arhiivi Livonica kogus, osa toodi 1826. aastal Riiga, kust suurem osa ülikooli arhivaale anti üle Tartu ülikoolile. Need asuvad praegu ülikooli raamatukogu KHOs ja on olulises osas publitseeritud (matrikli- ja protokolliraamatud). Ülikooli dokumendid, mida Tartusse ei saadetud, sattusid 1834. aastal Riias loodud Ajaloo ja Muinsuste Seltsi raamatukokku ja nende saatus on kujunenud kõige keerulisemaks. Baltisakslastest ajaloolased, eeskätt ülikooli ajaloo professor Carl Schirren (1826–1910) ja üks muinsusseltsi asutajaid, selle kauaaegne raamatukoguhoidja ja hiljem president August Buchholtz (1803–1875) on osa neist XIX sajandi keskpaiku publitseerinud⁵. Matrikliraamatud avaldas Th. Beise⁶. Ka jõudsid paljud neist dokumentidest 1932. aastal ülikooli 300. juubelisünnipäevaks avaldatud "Tartu ülikooli ajaloo allikate" esimesse köitesse. Tookord jäid Riias tähelepanu alt välja Liivimaa kindralkuberner arhiivis asunud ülikooli kirjad ja muud ülikooliga seotud dokumendid, millest üksikuid ilmus XIX saj teise poole baltisaksa ajalehtedes.

Baltisakslaste lahkumisega 1939. aastal hääbus Riia muinsusseltsi tegevus. Arhiivürikute

¹ H. Piirimäe, Ülikoolilinn Pärnu. – Pärnu – the University Town. Tartu, 1999, lk.14.

² S. Tamul, Sigilla Universitatis Tartuens. – Ajalooline Ajakiri 1999, nr 2, lk 11–12

³ EAA, f 278, n 2, s 169, lk 775–948 (vaheldumisi muude materjalidega).

⁴ A. Tering, Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina käsikirjalised allikad TRÜ Teaduslikus Raamatukogus. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi I. Tartu, 1975, lk 33–40.

⁵ C. Schirren, Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd VII. Riga, 1854. S. 9–68; A. Buchholtz, Verzeichniss sämtlichen Professoren der ehemaligen Universitäten zu Dorpat und Pernau und der akademischen Beamten. – Samas, lk 159–273

⁶ Th. Beise, Beitrag zur Geschichte der ältesten Universität Dorpat. – Mittheilungen. Bd VIII. Riga, 1857. S. 150–188, 514–549.7 EAA, f 278, n 2, s 169, 170.

⁷ EAA, f 278, n 2, s 169, 170.

⁸ Central'nyj gosudarstvennyj istoričeskij arhiv EST. SSR. Putevoditel' Moskva–Tartu, 1969, lk 13.

väljaviimine oli keelatud, kuid eriti Saksa okupatsiooni ajal kadus neid hulgaliselt. Pärast sõda toodi nn idatsooni jäänud arhivaalid tagasi, sh ka muinsusseltsi omad, mis liideti Läti ajalooarhiivi. Paraku haihtusid rootsiaegse ülikooli dokumentide jäljed ja praegu hoitakse Riias kunagisest kuuest kaht vähemolulist toimikut. Ülejäänud kuulutasid ülikooli ajaloo autorid kadunuks ja ka hiljem, minu artiklit arvestamata, pole seda seisukohta korrigeeritud.

Et Liivimaa jagunes omal ajal Läti ja Eesti distriktiks, siis on vastastikune arhiivimaterjalide vahetus toimunud juba iseseisvumisest peale ja hoogustus taas viiekümnendatel aastatel. Selle vahetuse käigus sai RAKA viiekümnendate keskel Lätist paki Tartu ülikooli dokumente (Acte betreffend die Universität Dorpat), mis osutusid rootsiaegse ülikooli kohta käivaiks. Juba Schirren oli selle asutuse kuulutanud täiesti tühiseks ja jälgi jätmata möödunud ettevõtmiseks; nõukogude võim oli 1952. aastal pompoosselt tähistanud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäeva, kusjuures mingist eelnevast Rootsi ülikoolist ei tohtinud juttugi teha. Seega osutusid dokumendid poliitiliselt põlu-alusteks ja nähtavasti sellele vastavalt nendega ka toimiti. Pealegi oli just sel ajal arhiivi direktoriks ustav parteisõdur ja julgeolekuteener, kuid täiesti ajalookauge Jossif Veisenen.

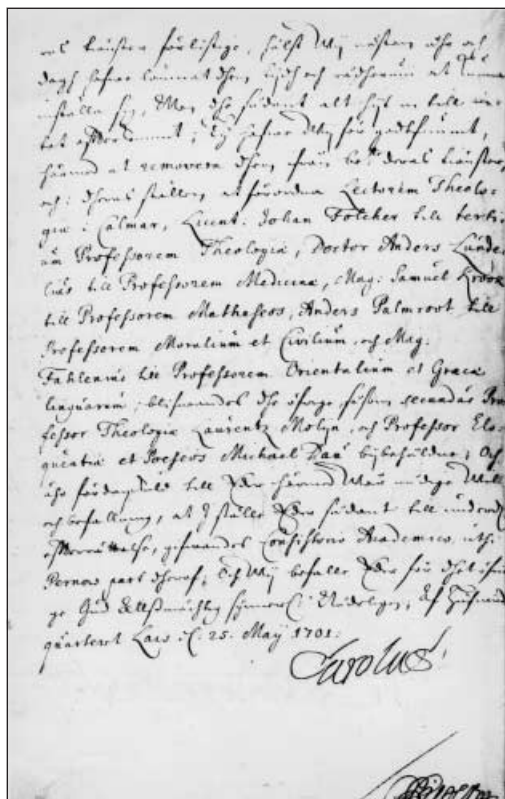
Kuigi arhiivis on arvukalt fonde, mis koosnevad ühest või paarist mõneleheküljelisest toimikust, ei peetud võimalikuks luua uut "olematu" ülikooli fondi, ammugi mitte liita saadud materjali (ligi 800 lehte) Tartu ülikooli arhiiviga, vaid peideti see Liivimaa rootsiaegse kindralkubernerite fondi ja köideti kõiki vanade dokumentide kohtlemise reegleid rikkudes kahte toimikusse ülalmainitud pealkirja säilitades⁷. Arhiivinimistusse on nad liidetud 1958. aastal ja puudulikult mainitud 1969. aastal ilmunud venekeelses arhiivijuhis.⁸ Praegu, pidades silmas lähenevat ülikooli taasavamise kahesajandat ja rootsiaegse avamise kolmesaja seitsmekümnendat aastapäeva 2002. aastal, oleks otstarbekas koostada vähemalt Academia Gustavianat ja Gustavo-Carolinat puudutavate arhivaalide elektrooniline kataloog (neid leidub nimelt üsna mitmes fondis), mis tundub lihtsustaks vastavate materjalide kättesaadavust uurijatele.

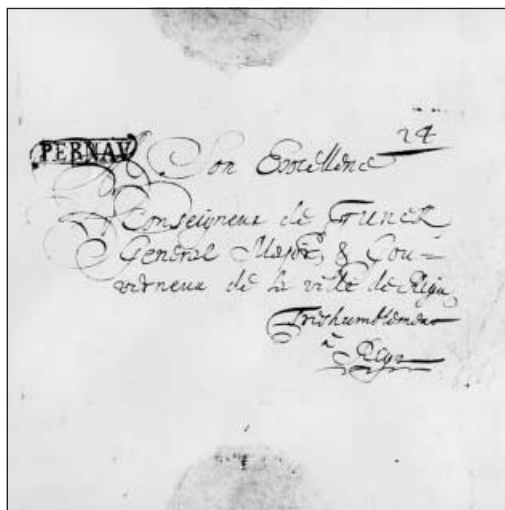
Üks kolmest Academia Gustaviana tervena säilinud pitsatijäljendist toimikus 169.

Academia Gustavo-Carolina pitsatijäljendi ülemine ja alumine osa samast toimikust. Pitsarid lõigati kirja avamisel üldjuhul pooleks.

Karl XII originaalalkiri 25. mail 1701 Laiuselt saadetud kirjal, mis puudutab Pärnu ülikooli omavoliiselt põgenenud professorite vallandamist.

Pärnus 1708–1710 kasutuses olnud postitempel ülikooli senati kirjal kindralkubernerile.

Kõnealustes toimikutes on mingil määral järgitud kronoloogilist printsiipi, sisusse süvenemata. Oleks saanud koostada paarküm- mend iseseisvat säilikut, millest osa oligi oma- ette vihikutes. Kõige rohkem kannatasid köit- mispressi all suured oblaatpitserid (sulatatud lakk kaeti rombikujulise paberitükiga, millele vajutati pitsatijäljend) kuningakirjadel ning ülikooli rektori ja senati 120 originaalkirjal kindralkubernerile. Siiski on mõned pitserid tänaseni tervena säilinud. Praegu jutuks ole- vad kaks toimikut sisaldavad üle kolmesaja originaaldokumendi ja hulgaliselt XVII saj koo- piaid ja kontsepte ajavahemikust 1631–1710. Enamik neist on saksa, väike osa ladina kee- les ning Pärnu perioodi materjalid ja kirjad põhiliselt rootsi keeles. Alates 1972. aastast on üksikud uurijad nendega tutvunud, kuid üli- kooli ajaloo koostajate vaateväljast jäid nad kõrvale ja nii saigi võimalikuks väide Riia Muinsusseltsi materjalide kaotsimineku⁹.

Omaaegsete autorite publitseeritud või neile tuntud dokumentidele on Riistast muu hulgas lisandunud ülikooli kirjad kindralku- bernerile, mis säilisid Liivimaa rootsiaegse kindralkubernerari arhiivis. Esimene on saade- tud Tartust 18. novembril 1633, viimane Pär- nust 3. jaanuaril 1710. Muide, tavalise 3–4 päeva asemel on see kiri sõjalolukorras olnud teel poolteist kuud ja adressaadi kantsleis registreeritud 18. veebruaril. Viimased neli kirja kannavad postiajaloo üliharuldast Pär- nu postitemplit, mille leidumus arhiivis oli varem tuvastamata. Mõnda neist kirjadest on viitega valitsusarhiivile (Regierungsarchiv in Riga) refereeritud 1852. aasta Inlandis ja sa- jandi teise poole ajalehtedes. Ülikooli esime- sel tegevusperioodil 1632–1656 on lähetatud 33, teisel Tartu perioodil 1690–1699 40 ja Pär- nust 47 kirja. Need lisavad olulisi täiendusi ja täpsustusi seni teada olevatele faktidele ja väärivad kindlasti põhjalikumat läbitöötamist.

Ka muud kirjad sisaldavad mõndagi huvi- tavat, sealhulgas Tartu ja Pärnu ülikoolihoo- nete ehitusloosse puutuvat. Ehitustöid juhti- nud Paul von Essen on andnud üsna täpsed kirjeldused mõlema hoone seisukorrast enne taastamist. Neile omal ajal lisatud joonised on osalt kaotsi läinud, osalt tuntud teiste allika- te järgi, nagu Academia Gustaviana pragune- nud fassaadi üldtuntud kujutis. Mituküm-

mend mitmesuguste isikute ja instantside kirja puudutavad enamjaolt ehitustööde, ülikooli taasavamise 1690 ja Pärnusse üleviimisega seotud probleeme.

Viimasega seoses on raamatus "Ülikooli-linn Pärnu" väidetud (lk 50), et pole teada, millal kuningas, kes eelnevalt oli Pärnu vastu, meelt muutis ja sellega soostus, aga märtsis 1695 räägitavat sellest kui otsustatud asjast. Kaks Karl XI originaalkirja hästisäilinud Rootsi riigipitseriga annavad küsimusele täpse vastuse. Esimene on kirjutatud 20. oktoobril 1694, teine 18. jaanuaril 1695 ja mõlemad väljendavad kuninga tahet ülikooli üleviimiseks Pärnusse¹⁰.

Ka sellele, miks Pärnu ei saanud ülikoolilinnaks juba varem, annavad need materjalid kaudse vastuse. Kolmeköitelisest ülikooli ajaloost on teada, et ülikoolihoone oli Pärnus juba samahästi kui valmis ja 2. jaanuaril 1688 langetas Rootsi riiginõukogu otsuse ülikooli taasavamise kohta, pidades silmas Pärnut. "Meie" toimik näitab, et 3. märtsil 1688 on Pärnu raad ja linnapea pöördunud kindralkuberneri kaudu valitseja poole mitmesuguste taotlustega riigipoolse toetuse (kivimajade ehitamiseks, jõesängi süvendamiseks jm) saamiseks¹¹, mis nähtavasti pahandasid valitsust ja kuningat sedavõrd, et 13. märtsil langetati otsus taastada kiirendatud korras varem kõlbatuks peetud Academia Gustaviana varemend Tartus, "kus ülikool on varemgi olnud". Ehitust juhtinud Paul v. Essen kirjad annavad ülevaate tööde mahust ja oskustööliste defitsiidist¹².

Academia Gustavo-Carolina pidulikku inauguratsiooni Tartus 21. augustil 1690 kaastavad mitmed dokumendid, mis on tuttavad varasemate publikatsioonide järgi, nagu kuninglik ringkiri avatseremoonia korralduse kohta või riiginõunik Stübneri kiri väimehele selle toimumise kirjeldusega¹³. Huvitav on Tartu rae teadaanne 20. augustil, milles antakse teada homse (!) ürituse reglement ning manitsetakse kodanikke karistuse ähvardusel igasugu korratuse vältima ja kombekalt käituma. Ilmselt pidid seda kuulutama heeroldid (s 169, lk 361–362).

Schirreni ülevaate väärtuslikumaks osaks on peetud Maarja kiriku peidikust välja toodud ülikooli raamatukogu nimekirja ja ülikooli arhiivi nimekirja publitseerimist. Need koos

trükikoja varade loetelu ja koopiatega Uppsala ülikooli privileegidest ning ülikooli 1632. aasta asutamisirikust kuulusid kahtlemata muinsuseltsi arhiivi, mõnel leidub Buchholtzi käega tehtud märkusi, sh toimiku šiffer Msc 795, aga praegu on nad EAAs¹⁴. Tü ajaloo allikates viidatud teoloogiateaduskonna kiri 23. septembrist 1635 B. Oxenstjernalle asus tolal muinsuseltsi toimikus Msc 778, nüüd aga säilikus 170, lk 9–11. Samuti on allikates toimikust Msc 775 publitseeritud neli ülikooli prokantsleri Z. Klingiuse kirja, mille originaalid koos veel 11 Klingiuse kirjaga ja omaette numeratsiooniga leiduvad säilikus 169 lk 31–80. Kolme omaaegse toimiku materjalid on seega kindlaks tehtud.

Arhiiviseadus nõudis materjalide korratamisel ja arvelevõtmisel kronoloogilist lähenemist: vanemaid arhivaale peetakse väärtuslikumaks. Ilmselt seetõttu on n-ö sekundaarne rootsiaegse ülikooli materjal kolmes toimikus, millest üks kannab isegi muinsuseltsi šifrit nr 781, liidetud Tartu ülikooli fondi alles 1976. aastal. Need sisaldavad peamiselt Buchholtzi kogutud materjale, väljavõtteid ja koopiaid saksakeelses tõlkes nii rootsiaegse ülikooli ajaloost kui ka keiserliku ülikooli algusaastatest¹⁵. Buchholtzi mainitakse ülikooli ajaloo käsitlustes ainult kui rootsiaegse ülikooli professorite ja õppejõudude ülevaate koostajat. See ilmus samas Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ajaloo alaste publikatsioonide VII köites, kus Schirren avaldas oma alavääristava ülevaate ülikoolist. Tegelikult, arvestades lisasid ja kommentaare, on ka Buchholtzi artiklis tegemist ülikooli ajaloo, mis sisaldab põhiliselt tolleks ajaks avaldamata andmeid. Autori eessõnas on öeldud, et ta on antud teemaga tegelnud pikemat aega, veel enne

⁹ Tartu Ülikooli ajalugu. I 1632–1710. Tallinn. 1982. lk 13.

¹⁰ EAA, f 278, n 2, s 169, lk 555–558, 571–574.

¹¹ Samas, lk 311–315. Muide, suurimat protesti põhjustas puitmajade ehitamise keelustamine, kuna kivimajade ehitus käiks vaestele linnaelanikele üle jõu.

¹² Samas, lk 317–352.

¹³ EAA, f 278, n 2, s 170, lk 129–132. Stübneri kiri on ilmunud ajalehes Dörptsche Zeitung 12. sept. 1873.

¹⁴ EAA, f 278, n 2, s 169, lk 285–297, 137–150.

¹⁵ EAA, f 402, n 4, s 1535, 1547, 1555.

sama kõite alguses avaldatud käsitluse koostamist¹⁶. Käsikirjas säilinud märkus annab aimu lahkkelidest: "Et ma pole kasutanud kõite alguses avaldatud artiklit ega selle lisasid, teab lugupeetud autor küllap kõige paremini."¹⁷ Buchholtzi 115 tõsiteaduslikku lehekülge on hiljem jäänud Schirreni 68 publitsistlikult äge-da varju, ta ise loobus töö jätkamisest ja suur osa kogutud materjali jäi kasutamata. 1856. aasta Inlandi kolmes numbris ilmus küll nende põhjal nimetu publikatsioon Tartu rootsiaegse ülikooli aktidest, mida traditsiooniliselt omistatakse Schirrenile, kuid "aktide" käsikiri kinnitab Buchholtzi autorsust. Ülikooli õppejõudude biograafilises leksikonis märgitakse seda publikatsiooni Schirreni teoste loetelus, märkusega "Sisse tulnud"¹⁸.

Ülikooli 1982. aasta ajaloo koostajate vaatevälja need säilikud hilinesid ja on siiani peaaegu kasutamata ning osaliselt pagineerimata. Ühes sisaldub Parroti ja Morgensterni hästisäilinud pitserite ja allkirjadega ladinakeelne kõne ülikooli peahoone nurgakivi panekul 5. septembril 1805, ülevaade ülikooli taasavamise ettevalmistustest ja tegevusest kuni peahoone katuse alla saamiseni jm¹⁹, teises bibliograafilised andmed ülikooli trükiste kohta 1632–1710, kolmandas peale ärakirjade ja tõlgete, mille originaalid on peamiselt ülalkirjeldatud kindralkubernereri fondi säilikes, väljalõige Kuramaa 1800. aasta kalendrist artikliga Tartus tegutsenud ülikooli ajaloost ja selle kavandatavast taasavamisest, milleks Paul I oli juba loa andnud jm.

Niisiis võime kinnitada, et Riia Muinsuseltsi kadunuks peetud materjalid Tartu rootsiaegse ülikooli kohta on alles ja jõudnud Tartusse, ainult mitte esialgses koosluses, ja asuvad praegu läbisegi paljude kindralkubernereri

arhiivist ja võib-olla mujaltki pärinevate kirjade ja dokumentidega. XVII saj originaalid ja koopiad on Liivimaa rootsiaegse kindralkubernereri fondi kahes toimikus; uuemad koopiad, tõlked ja ülikooli taasasutamisse puutuv on kakskümmend aastat hiljem, mil ajalugu sai jälle erapooletumalt käsitleda, lisandunud Tartu ülikooli arhiivifondi.

Muidugi võiks kõigist neist veel palju rääkida, aga loodetavasti leiavad asjast huvitatud edaspidi isegi tee nende juurde. Lisa võib saada teadmiste ülikooli mõisate majandamise ja üldise majandustegevuse kohta, eriti Pärnu perioodil, mille kohta H. Piirimäe on kurtnud materjali nappivat²⁰. Päris palju leidub valitsejate kirju, enamasti koopiatena, aga peale ülalnimetatud Karl XI originaalkirjade on näiteks kaks Karl XII Laiuselt kirjutatud kirja²¹ jne.

Ei saa kuidagi mööda kiusatusest peatuda kõnealuste säilikute vanimal dokumendil. See on üliõpilaste nimekiri seisuga 10. september 1631, seega Tartu gümnaasiumi perioodist, mis sisaldab 21 nime, nende ühislauas arvelevõtmise kuupäeva ja seni kulunud toiduraha (kaks taalrit nädalas)²². Siin on noorukeid nimetatud peamiselt ees- ja isanime järgi, aga tänu Arvo Teringi filigraansele uurimistööl on nad peale ühe erandi (see on enne ülikooli ametlikku avamist lahkunud Zacharias Solt-hovius) kõik identifitseeritavad Academia Gustaviana matrikliraamatus²³, kus pea kõigil on "päris" perekonnanimed.

Juba 16. novembril 1630 on nimekirja kantud Peter Hansen ja selleks ajaks makstud 83 taalrit. Ülikooli on ta immatrikuleeritud kolmeteistkümnendana, 24. aprillil 1632 nime all Petrus Turdinus (Hansen oli tuletatud isanimest Johannes/Hans). Juba 1631. aastal kaitses ta Riias trükitud disputatsiooni ja faktitruus Christian Kelchi Liivimaa kroonikas nimetatakse teda Tartu ülikooli esimeseks üliõpilaseks, esimeseks deposiitoriks ja esimeseks magistriks. Sama on väitnud ka ülikooli esimesed ajalookirjutajad. Alles T. Beise, kes 1857. aastal avaldas matrikliraamatud, nimetas esimeseks üliõpilaseks Benedictus Baaziust, kes on üks immatrikuleeritud 20. aprillil 1632. Kõnealuses nimekirjas on ta kuuteistkümmes, arvele võetud 2. septembril 1631 (Benedictus Bazinnus). Eraldi immatrikuleerimine tulenes vajadusest deposiitori järele

¹⁶ A. Buchholtz, Verzeichniss... lk 159.

¹⁷ EAA, f 402, n 4, s 1555, l 30p.

¹⁸ Биографический словарь профессоров и преподавателей Юрьевского, бывшего Дерптского университета за сто лет его существования 1802.1902. Юрьев, 1902. Õ Ì.

¹⁹ EAA, f 402, n 4, s 1535.

²⁰ Tartu ülikooli ajalugu I. Lk 13; Ülikoolilinn Pärnu. Lk 14.

²¹ EAA, f 278, n 2, s 170, lk 211–218.

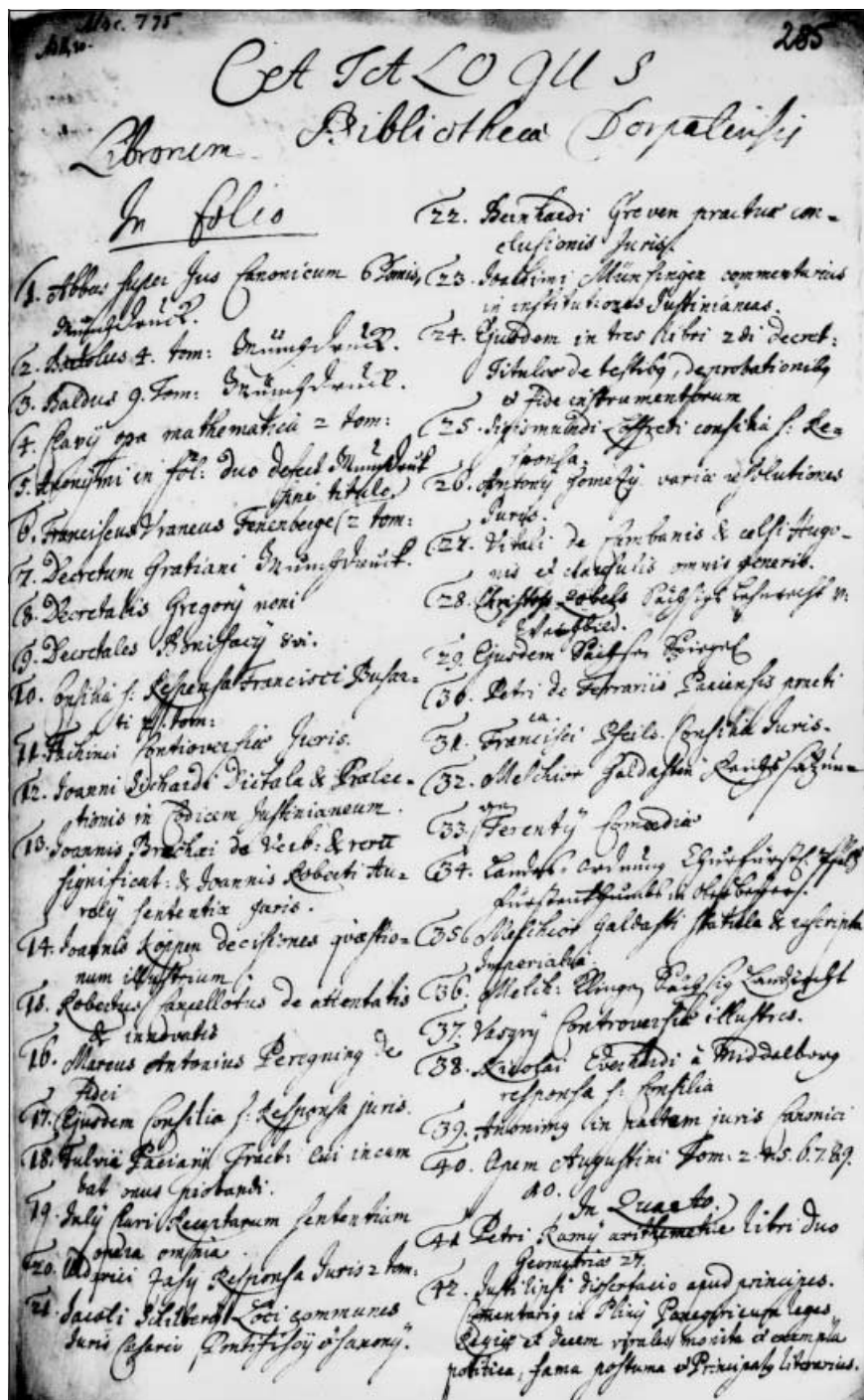
²² Verzeichniss der Studenten. – Samas, lk 1–2.

²³ A. Tering, Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710. Tallinn, 1984.

AA	1631				
Juun					
13	1.	Johannes Hansen von dem 16. November	— 1630.		
		biß zum 10. März 4½ wochen			
		das uelke ist 2 thaler	— —	83.	thaler
50	2.	Mattheus Mattingen von 11. Februarij			
		biß zum 10. März 30 wochen 1 tag.			
		ist uelk	— —	68	th. 10
46	3.	Michael Flintzky von dem 9. Martij			
		biß zum 10. März 26½ wochen	— ist	53.	th.
23	4.	Johannes Dinghoffen von dem 11. Martij			
		biß zum 10. März 26 wochen 1 tag	53. th. — Tag		
10	5.	Nicolaus Laurenti von 11. Junij			
		biß zum 10. März 13. wochen	— 26	th.	
16	6.-7.	Christophorus Laurenti Kindt			
7		Gregorius Martin von dem 21			
		Julij biß zum 10. März 7. wochen	— 29. thal. — 8		
33	8.	Christianus Lucard von dem 14. Julij			
		biß zum 10. März 8. wochen 2 tag	— 16. th. 20		
9	9.	Isobrus Langstadius von 14. Julij			
		biß zum 10. März 8. wochen 2 tag	— 16. th. — 20		
24	10.	Claus Sora von dem 7. Augusti			
		biß zum 10. März 4. wochen 6. tag	— 10. th. — 22		
25	11.	Johannes von dem 7. Augusti			
		biß zum 10. März 4. wochen 6. tag	— 9. th. 22		
14	12.	Johannes Johansen von dem 20			
		Augusti biß zum 10. März			
		3. wochen 6. tag	— —	7	th.

Tartu üliõpilaste nimekiri seisuga 10. september 1631 (esimene pool).

Vasakpoolsed arvud on autori lisatud ja tähistavad matriklinumbreid. Nende järgi võib A. Teringi koostatud matrikliraamatust leida noormeeste perekonnanimed.

Academia Gustaviana raamatukogu 1688. aastal koostatud kataloogi esileht,
 mille ülemises vaskus nurgas Riia muinsuseltsi siffer Msc 795.

Fotod Urmas Martin

(isik, kes järgmisel päeval pidi toimetama depositsiooni ehk tudengiksloomist).

See nimekiri võimaldab täpsustada mitmete noorukite gümnaasiumi/ülikooli saabumise aega, aga eelkõige veel kord juttu teha ülikooli organiseerimisperioodi algusest. Ülikooli inauguratsioonist 15. oktoobril 1632 on samal aastal publitseerinud ülevaate professor Fr. Menius, öeldes selles, et ringkiri kuninga soovist muuta Tartu gümnaasium ülikooliks saadeti välja 1. aprillil 1631. Schirren ja enamik hilisemaid ajaloolasi on pidanud seda eksituks või trükiveaks ja õigeks 1632. aastat.

Menius pidi aastatagustest sündmustest olema hästi informeeritud ja võis vaevalt eksida asjakäigu kirjeldamisel. Keegi pole ju vaidlustanud, et juba 6. juunil 1631 määras Gustav Adolf Tartu gümnaasiumi – mille kavatses muuta ülikooliks – ülalpidamiseks kindla sisetuleku Ingerimaa mõisate näol. Kohe seejärel hakati kutsuma professoreid avatavasse ülikooli, sisustama trükikoda ja vastu võtma üliõpilasi. Vastava ringkirja avaldamine kolm nädalat enne ülikooli tegelikku avamist 21. aprillil 1632 on loogiliselt nonsens – keegi poleks õigeks ajaks kohale jõudnud.

Noormeestest, kes figureerivad 10. septembril 1631 koostatud nimekirjas, on ainult neli saabunud enne 1. aprilli 1631, ülejäänud 17 alates 11. juunist, sealhulgas on vastavalt Arvo Teringi andmetele olnud varem teistes ülikoolidesse immatrikuleeritud vähemalt seitse. Rändavad üliõpilased olid muidugi ajastule omased, aga vaevalt oleks näiteks Benedict Baaz, kes oli õppinud juba Rostocki ja Uppsala ülikoolides, hakanud Tartusse tulema, omamata informatsiooni gümnaasiumi ülikooliks muutmise kohta. Pealegi on professor Raicus, kes suri 25. detsembril 1631, juba septembris-oktoobris nimetatud Rector Magnificuseks ja saanud kaks maja, nagu selgub Buchholtzi publikatsioonist.

Meenutame, et ka 170 aastat hiljem avatud Keiserliku Tartu Ülikooli organiseerimisperiood algas juba 1799. aasta mais, mil keiser Paul I kinnitas ülikooli statuudi ja kinkis sellele Toomemäe ja Maarja kiriku territooriumi. Oli kavatsus avada ülikool 15. mail 1801, kuid Pauli sagedased meelemuutused ja lõpuks surm segasid vahele. Aleksander I lähtus järjepidevusest: ülikool avati Tartus (mitte

Jelgavas, nagu vahepeal kavatsetud), kus esimesed üliõpilased immatrikuleeriti 1802. aasta 21. aprillil, nagu 1632. aastalgi. Asutamisiiriku ametlik allkirjastamine toimus mõlemal juhul hiljem.

Kõige eelõeldu põhjal võime taas kord tõdeda, et arhiivid on ammendamatud ja nende säilimine/säilitamine hädavajalik, sest ikka jälle võib juhtuda, et kusagil on midagi kahe silma vahele jäänud või keegi on midagi valesti mõistnud. Iga põlvkond kirjutab ja mõtestab küll ajalugu enda jaoks uuesti, aga et see ei kujuneks mälestuste mälestuste varju-teatriks, peab alati jääma võimalus pöörduda allikate poole, mille säilimise poolest meie oleme maailmas ainulaadselt õnnelikus olukorras. Kui vaid leviv anglomaania ei hävitaks huvi saksa keele ja kultuuri vastu, mille tundmiseta pole võimalik ei vanema eesti ajaloo ega ka eesti keele ja eestikeelse raamatu ajaloo uurimine. Leide ja täpsustusi jagub igale maitsele veel pikaks ajaks.

Ülikool muutis Tartu kultuurikeskuseks ja tõi Eesti ning eestlased maailma kultuurikaardile. Sajandeid oli nn õhtumaa kõrgharidus ja teadus üldse ladinakeelne. Täna maailmas räägitakse enam kui 4000 keelt, aga emakeelne kõrgharidus ja omaenda teaduskeel on ette näidata vähem kui sajalt rahval. Meil on see kestnud juba üle 80 aasta ja muutunud nii endastmõistetavaks, et me ei oska kartagi selle kaotamist ega suuda märgata seda, mis eristab eestlasi keskmistest eurooplastest. See on meie sajanditepikkune kirjaoskus ja lugemisharjumus, kus trükiste tiraažid *per capita* on vähemalt viimase kahe ja poole sajandi jooksul enne 1990. aastat pidevalt ületanud Euroopa ja maailma keskmist. **T**

MALLE SALUPERE

Lõpetanud 1962 TÜ vene filoloogia osakonna ja 1974 samas psühholoogiaosakonna. Alates 1980. aastast, mil asus tööle EAAs, avaldanud arhiivileidudel põhinevaid kultuuriloolisi artikleid, millest osa on koondatud kogumikku "Töed ja tõdemused" (1999)